

[Poznání, smysly, rozum a lidské „já“]

Ladislav Hejdánek

This is a part of the original document:

[\[Příležitostné poznámky, 1944\]](#)

jedná se o část původního dokumentu:

[\[Příležitostné poznámky, 1944\]](#)

- ◆ myšlenkový deník – záznam, česky, vznik: 26. 9. 1944
- ◆ philosophical diary – record, Czech, origin: 26. 9. 1944

1) Základem (= podkladem) veškerého poznání je vztah mezi „já“ a vším ostatním. 2) Není-li „já“ odlišeno od všeho ostatního, pak nelze mluvit o poznání, neboť není, kdo by poznával. Hmotě např. nemůžeme přisoudit k vlastnostem též možnost poznání, leda že bychom uznali, že si hmota může uvědomit sama sebe (což je bezpodmínečným předpokladem pro poznání). Neexistuje-li nic kromě „já“, pak chybí vnější předmět poznání, a 3) je otázkou, zda může „já“ obrátit svou pozornost poznávací samo na sebe.

Co to je poznání? Řeknu-li, že jsem *poznal* tu a tu věc, může to znamenati buď, že jsem poznal věc, již znám, resp. mám znáti, tj. shledal jsem vztah zkušenostního záznamu v paměti k předmětu poznávanému co nejužším, nebo jsem poznal něco úplně nového, tj. utvořil jsem si v paměti na základě poznaného zkušenostní záznam. Nám jde o případ druhý.

Jak mohu (tj. jakým způsobem, pochodem) poznati něco nového? Opět je zde předpoklad, že věc, jež má být poznána, musí na mne specificky účinkovat tak, že „já“ je schopno reakce na tento účinek. Ovšem, nevíme dosud, co to je já, a tudíž, zda „já“ samo o sobě (pokud tak může existovat) je schopno přijímati popudy zvenčí. Než ze zkušenosti víme, že vnější svět a jeho části vnímáme hlavně smysly. Je nasnadě, že zjištěním mechanismů duševních procesů vnímání je dán materiál k zjištění hranic vnímání a zjištěním mechanismů duševního života vůbec opět materiál k zjištění hranic poznání.

Než však dojdeme tak daleko, je nutné udělati si alespoň kostru názoru na možnosti poznání, abychom věděli, jak máme poznatky cenit a jak jim důvěřovat.

Je známo, že naše smysly zcela dokonalé nejsou. Bez pomoci rozumu (Vernunft) bychom o velmi mnoho věcí vůbec nevěděli. Jak je to však s dokonalostí rozumu? Je přirozené, že ani ten není dokonalý. Jak si tedy pomoci zde?

Jestliže naše smysly nereagují na jistá dějství v přírodě, snažíme se převést si tato dějství na jiná, ale vnímatelná dějství. Hodnota takových „převodů“ je nesporná, neboť existuje-li nějaká věc, pak existuje vzájemným vztahem k jiným věcem, jež se musí projevit; je-li tento vztah k našemu „já“ smysly nezjistitelný, je tomu tak buď proto, že naše smyslové ústrojí je příliš hrubé, nebo proto, že příslušné smysly nám zcela chybí (pozor! tento případ se dá téměř vždy převést na případ první). Máme však vždy možnost zjemnit své smysly různými přístroji; ovšem toto zjemnění nejde až do nekonečna, nýbrž jeho maximum je dáno jednak povahou zkoumaného předmětu, jednak povahou přístrojů, resp. jejich podstatných součástí. Zjemnění vnímání představou přístrojů či volbou jiných je teoreticky možno vždy; povahu předmětu však změnit nemůžeme, a tudíž vlastnost překážející dalšímu zjemnění, jež tkví ve věci samé, představuje nám konečnou a nezměnitelnou mez poznání smyslového. – Rozum tedy (tj. jako metoda) hraje zde pouze formální úlohu, omezuje se na vhodnou volbu jemných přístrojů. Poznávací pochod zůstává tím však nedotčen (princiálně).

Jak je tomu, je-li překážkou v poznání základní vlastnost poznávaného? Znamená to, že a) buď věc nepůsobí na naše smysly, na naše „já“ *vůbec*; pak ovšem nepůsobí na nic a my

můžeme říci, že věc neexistuje, neboť se nijak neprojevuje; b) nebo působí nepoznatelně málo, a to takovým způsobem, že působení nelze nijak převést na jiné (vnímatelné) ani je nelze zesílit.

V tom případě jde o zvláštní, jakoby „identické“ působení jedné věci na naše „já“, kdy je tato věc svou povahou nanejvýš obdobná našemu „já“ a kdy toto já (onou) proniká a s ní splývá. Dá se to nazvat prožíváním oné věci. Poznání je zde vyloučeno, neboť při poznání vystupuje rozum jako důležitý moment při zpracování smyslových údajů. Zde však smysly neohlašují ničeho, tudíž ani rozum nemůže zasáhnouti a my nepoznáváme. Působení oné věci, či lépe onu věc samu si uvědomujeme, ale nic více; my víme, že je, ale nemáme rozumových důkazů; my cítíme, že je to pravda, ale nemůžeme to odvodit dle běžných zákonů logiky z nějakého známého principu. My prostě věříme, že tomu tak je. V dokazování se můžeme velmi přiblížit oné věci, ale nedokážeme jí, neboť není ze světa rozumu.

Poznámky:

1. a) Jakého druhu je vztah mezi „já“ a „non já“, podmiňující poznání? Jsou možné dvě odpovědi. Buď je „já“ zrcadlem a vědomí (jeho) je obrazem v tomto zrcadle, nebo je „já“ tvůrčím, činným elementem, neboť zpracovává materiál daný okolím, resp. působením okolí.

Vezměme si případ první; naše vědomí je podle toho jakýmsi ohniskem smyslů, kde se soustřeďují vnímané vlastnosti vnějších předmětů, nebo snad lépe: je obrazem těchto předmětů, leží za ohniskem, mimo ohnisko. Ovšem, že by se toto přirovnání spíše hodilo na paměť jako na něco statického. K čemu však přirovnáváme vědomí? Kde najdeme ve vnějším světě to, co v tomto obraze nebo (již uhýbáme!) nad tímto obrazem nazýváme „vědomím“? Je naše poznání pouhým obrazem světa (více méně věrným; může něco chyběti, nesmí se však objeviti element nový!), nebo je něco víc? Je-li něčím víc – a ono je skutečně –, pak ovšem se musíme ptát: kde se vzalo to „víc“, jak vznikl onen dodatek, přebytek? Je způsoben také vnějším světem? Potom bychom ovšem musili bez velké námahy zjistit jeho původ! V tom případě by *obecně* (!) platilo, že si hmota uvědomuje sama sebe, natož pak názor, že si sebe uvědomuje v rozumu lidském, v člověku! Atomy by si uvědomily, v jaké jsou situaci, a pochopily by, proč se mají sloučit!!

A druhý případ, druhé řešení? Smysly přinášejí data (my těm datům říkáme vlastnosti věcí) o věcech a „já“ si z nich konstruuje *nový* svět (a my říkáme *tomuto* světu „věděni“) znovu a znovu tak, že novými daty koriguje, přibrušuje tento „svět“, aby i ta bylo možno zařadit. Prostě nová data zařaduje, a není-li tak možno uči<ni>t volně, činí tak násilím a vtlačuje je do onoho „světa“ za cenu jeho deformace; přísně se však varuje deformace oněch dat, a je-li tato přece nebytná, pak se její velikost i povaha odvozuje před zákrokem ze skutečnosti světa vnějšího, z chyb smyslových, z nepřesnosti měření atd. atd.

První případ nevyhovuje zkušenosti, že existují různé názory na touž věc, že se tyto názory i u jednotlivce během času mění, že se – jak se často říká – více nebo méně blíží skutečnosti (tj. skutečnosti vnějšího světa), že je nutno je stále korigovat, a již sama korekce se přičítá tomuto pojetí. – Zbývá tedy zpracovati teorii druhou.

b) Proč je tento vztah základem veškerého poznání? Momentálně nemohu odpovědět. Souvisí to však s následujícím.

2. Jak je odlišeno „já“ od všeho ostatního? Již tím, že pouze „non já“ se může státi předmětem poznání. Kdyby mohlo naše „já“ rozumově poznati též sebe, pak by přestala existovat pevná hranice mezi „já“ a mezi vším ostatním; to by vedlo k dvěma důsledkům: buď bychom ono „já“ analyzovali tak dlouho, až bychom přišli na nové hranice, za nimiž bychom již poznávati nemohli, a tak bychom byli nuceni uznati „já“ zde. Problém by zůstal, ovšem – zdá se – poněkud pozměněn. Jelikož jsme však řekli, že existující, ale přesto našim smyslům nepřístupná věc je nanejvýš obdobná našemu „já“ (nechci říci, že je totožná, prozatím nemáme důkazu), pak je změna tato dána – pokud tedy nejde o identitu – pouze rozšířením pojmu „mé já“ na pojem jakéhosi *obecného* „já“. – Nebo bychom pod „já“ musili zahrnouti vše existující – a stali bychom se krajními spiritualisty; jelikož však není vůbec potřebí říkati „já“, můžeme říci, že – existuje-li –, pak je zahrneme pod pojem „skutečnost (vnějšího světa)“ a můžeme se klidně nazvati materialisty.

3. Proč nemůže „já“ poznávat a poznat sebe? Jednak z důvodu v minulém odstavci uvedeného ad a), tj. předpokládalo by to jistou *konečnou* členitost „já“, kde jedna (určitá) část by poznávala druhé (nikoliv však obráceně!), a na tuto část bychom přenesli název „já“. Jednak též proto, že poznáváme svými smysly, nebo lépe: jejich prostřednictvím, a „já“ je našim smyslům nepřístupno.

440926